

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2020.3.1.19>

ЕТАПИ ТА ОСОБЛИВОСТІ СУДОУСТРОЮ ТА СУДОЧИНСТВА ГЕТЬМАНЩИНИ (ДРУГА ПОЛОВИНА XVII – КІНЕЦЬ XVIII ст.)

Олександр Биркович

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри теорії та історії держави і права

Ужгородського національного університету (Ужгород, Україна)

ORCID ID: 0000-0003-3880-359X

Анотація. У статті здійснюється виокремлення та характеристика основних етапів становлення та трансформації системи судустрою та судочинства Гетьманщини. Досягнути узагальнюючих висновків удалося завдяки застосуванню принципів об'єктивності, науковості, всебічності, історизму, пріоритетності факту, а також історико-порівняльного, евристичного, інтерпретаційно-правового, порівняльно-правового та інструментально-правового методів наукового пізнання. Завдяки комплексному підходу встановлено, що починаючи з 1648 р. розпочався процес інституційного оформлення судової системи Гетьманщини. Найбільш виразним періодом її трансформації можна вважати Конституцію П. Орлика 1710 р., яка хоч і проголосила незалежність судової гілки влади, досить фрагментарно визначила її повноваження. Структурні реформи мали місце у 1760–1763 рр., коли К. Розумовський не тільки сформував чітку структуру судових органів влади, а й запровадив принцип рівності всіх громадян перед судом, що було новим навіть для тогочасної європейської практики. Дослідження історико-правових аспектів становлення і розвитку судочинства на українських землях важливе з огляду на доведення усталеної традиції державотворення, наявності традиційних підходів до організації державної влади та домінування ліберального типу правової ідеології.

Ключові слова: судустрой, судочинство, Гетьманщина, «козацьке право», Генеральний суд, судова реформа.

STAGES AND FEATURES OF THE JUDICIARY AND JUDICIAL PROCEDURE OF THE HETMANITY (SECOND HALF OF XVII – END OF XVIII CENTURY)

Oleksandr Byrkovych

Candidate of Law Science, Associate Professor,

Associate Professor at the Department of Theory and History of State and Law

Uzhhorod National University (Uzhhorod, Ukraine)

ORCID ID: 0000-0003-3880-359X

Abstract. The article identifies and characterizes the main stages of formation and transformation of the judicial system and the judiciary of the Hetmanate. Generalized conclusions were reached through the application of the principles of objectivity, scientificity, comprehensiveness, historicism, priority of fact, as well as historical-comparative, heuristic, interpretive-legal, comparative-legal and instrumental-legal methods of scientific knowledge. Thanks to a comprehensive approach, it was established that starting from 1648, the process of institutionalization of the judicial system of the Hetmanate began. The most expressive periods of its transformation can be considered the Constitution of P. Orlyk of 1710, which, although proclaimed the independence of the judiciary, quite fragmentarily defined its powers. Structural reforms took place in 1760–1763, when K. Razumovsky not only formed a clear structure of the judiciary, but also introduced the principle of equality of all citizens before the court, which was new even for the then European practice. The study of historical and legal aspects of the formation and development of justice in the Ukrainian lands is important in view of proving the established tradition of state formation, the presence of traditional approaches to the organization of state power and the dominance of the liberal type of legal ideology.

Key words: judiciary, judicial proceedings, Hetmanate, “Cossack law”, General Court, judicial reform.

ETAPY I CECHY SĄDOWNICTWA I POSTĘPOWANIA SĄDOWEGO HETMAŃSZCZYNY (II POŁOWA XVII – KONIEC XVIII W.)

Oleksandr Byrkovych

kandydat nauk prawnych, docent,

docent Katedry Teorii i Historii Państwa i Prawa

Użhorodzkiego Uniwersytetu Narodowego (Użhorod, Ukraina)

ORCID ID: 0000-0003-3880-359X

Adnotacja. W artykule dokonano wyodrębnienia i scharakteryzowania głównych etapów powstawania i transformacji systemu sądownictwa i postępowania sądowego Hetmańszczyzny. Osiągnięcie uogólniających wniosków zostało możliwe dzięki zastosowaniu zasad obiektywizmu, naukowości, wszechstronności, historyzmu, pierwszeństwa faktu

ораз исторично-порівнявчих, heурисичних, інтерпретачно-правних, порівнявчо-правних і інструментально-правних метод вичи наукowej. Дієкі комплексowemu подеїсчу ustalono, że почавшчу од 1648 r. rozpoczął się процес інсчучіонального укшчаіłowаніа сачownicтва Hetmańszczyzny. За найбільшеї вичазіше окресу жеї трансформачі можна узначь Консчучіє F. Орліка з 1710 r., która, choć і проklamowała незалежność сачowniczej гаієзі влады, дощ фрагментаричне окресліла жеї компетенче. Реформы структуралне одбылі сїє в latach 1760-1763, кідє K. Razumowski не чылко укшчаіłowал яснчю структуру влады сачowych, але также впровадзіл засадє рівносчі вшысчкых обывачелі przed sądem, co было nowe nawet w ówczesnej praktyce europejskiej. Badanie historycznych і prawnych aspektów powstawania і rozwoju postępowania сачowego на земіах українських jest ważne pod kątem dowodu ustalonej tradycji budowania państwa, obecności tradycyjnych podejść do organizacji władzy państwowej і dominacji liberalnego typu ideologii prawnej.

Слова ключові: сачownіцтво, постєпованіє сачowe, Hetmańszczyzna, „prawo kozackie”, Сач Generalny, реформа сачownіцтва.

Сучасні суспільно-полічичні відносини демонсчучують посилену увагу пересічних громадян до діяльносчі владних інсчучіуів, процесу їх реформуваннч та правових наслідків діє, що ними вчіняютьсч. Особлива увага прикута до діяльносчі системи судочінсчтва, на яку законмірно покладаютьсч надії, як на справедливого арбітра в процесі встановленнч порядку, покараннч злочінців. У сучасних умовах ведетьсч пошук ефективних іноземних прикладів функціонуваннч системи судочінсчтва, але не звертаетьсч увага на те, що ключовими є не форми реалізаціі судової влады, а відповідальність і законність у діях тих, хто її здійснює. Система судочінсчтва, будучи досичь особистісною в плані реалізаціі, спираетьсч на ґрунтовну законодавчу базу, ефективність якої не повинна викликати сумнівів. Вагомим чинником ефективного функціонуваннч системи судочінсчтва є правова традиція та історико-правовий досвід кожної націі. Це, власне, і формує правову культуру населеннч і, відповідно, ставленнч до системи судочінсчтва. Для українців властива тривала практика існуваннч власної системи судочінсчтва, з багачим правовим досвідом і новаторством, адже в Конституціі П. Орліка 1710 р. уперше у світовій практиці було визнано незалежність судової влады від законодавчої та виконавчої. Відповідно, особливої уваги дослідників потребує система судочінсчтва, що була сформована та розвиваласч в Гетьманщині у XVII–XVIII ст., за короткий час українцям удалося не тільки сформувати власну систему судоустрою, а й ефективно її модернізувати у відповідності до вимог часу та суспільсчтва. З огляду на це науково актуальним видаетьсч питання виокремленнч основних етапів становленнч національної системи судоустрою та судочінсчтва часів функціонуваннч козацької держави – Гетьманщини.

Метою нашого дослідженнч є виокремленнч основних етапів процесу становленнч і розвитку українського судоустрою і судочінсчтва другої половини XVII – кінця XVIII ст., а також визначеннч специфічних рис у регулюванні судової влады та ставленнч населеннч до діє судів досліджуваного періоду.

Серед українських дослідників системі судочінсчтва Гетьманщини приділяетьсч багато уваги, однак відсутні дослідженнч, що розкривають її специфіку загалом, демонсчучують процес еволюціі та прослідковують традиційні національні риси. Загалом, розвиток системи судоустрою та судочінсчтва Гетьманщини на різних етапах її становленнч розкрито у працях Р. Бедрія, Д. Бондаренко, С. Дегтярьова, М. Журавля, О. Ільїна, А. Козаченка, О. Козінчя, Я. Коноплі, В. Матяха, С. Лонської, М. Мельника, А. Пашука, О. Пурго, Б. Стецюка, В. Томсінова, І. Черкаського, В. Шандри та ін.

Середина XVI ст. стала часом активних державотворчих процесів і формуваннч в умовах Національно-визвольної війни 1648–1657 рр. Національної держави – Гетьманщини. Процес інсчучіюного оформленнч владних інсчучіуів відбувався поступово, а в його основу було покладено традиційні для козацтва принципи організаціі влады на Січі, а також норми литовського, польського і навіть давньоруського права. Якщо так зване «козацьке право» було звичасвим, формувалося на довірі, високих моральних і християнських засадах, то Литовські статути слугували писаними нормами, які регулювали суспільні відносини. Звичасвий характер козацького права був причиною постійної еволюціі органів влады, особливо системи судоустрою, яка, з одного боку, була ефективною і демократичною за своїм характером, адже ґрунтуваласч на довірі та морально-етичних засадах, а з іншого – не гарантувала прозоросчі процесу, який мав вибірковий характер. Впродовж другої половини XVII – кінця XVIII ст. система судочінсчтва Гетьманщини пройшла тривалу і кількаступеневу еволюцію, яка не тільки дозволила сформувати дієву систему судоустрою та судочінсчтва, а й закласти світоглядні орієнчир в правовій культурі українців.

На нашу думку, можна виокремити сім чітких етапів у становленні та еволюціі судової системи Гетьманщини:

- 1) етап становленнч (1648–1657 рр.);
- 2) етап утвердженнч (1657–1710 рр.);
- 3) етап конституційного закріпленнч (1710–1722 рр.)
- 4) перехідний етап (1722–1760 рр.);
- 5) реформаційний етап (1760–1764 рр.);
- 6) ліквідаційний етап (1764 р. – початок XIX ст.).

Слід зауважити, що хронологічні межі кожного з етапів є відносно умовними, а серед сучасних дослідників є різні підходи до трактуваннч та періодизаціі процесів становленнч системи судочінсчтва Гетьманщини. Так, Д. Бондаренко вважає, що судова система Гетьманщини сформуваласч станом на 1650 р. (Бондаренко, 2009: 168). Однак детальний аналіз існуючої на той час системи судоустрою, що складаласч з центральних державних судів та спеціалізованих, свідчить про тривалість процесу інсчучіюного оформленнч. Власне, до числа центральних державних судів А. Яковлів відносить: 1) Генеральний військовий суд (становий орган, що складався з гетьмана та козацької старшини); 2) полкові суди; 3) сотенні та ратушні суди; 4) сільські суди;

5) копні суди; 6) міські суди; 7) шляхетські, суди (Яковлів, 1934: 34). Організація цих судових органів відбувалася у відповідності до полково-сотенного устрою та наявної до того часу системи судочинства Речі Посполитої. Окрім того, функціонувала і система спеціалізованих судів: духовні, цехові, ярмаркові, митні та третейські суди (Бондаренко, 2009: 168). Усталена система була досить складною і становою за своїм характером.

Після смерті Б. Хмельницького у другій половині XVII ст. відбувається утвердження сформованої системи судочинства. При цьому спостерігається закономірна складність, суть якої полягала в одночасному існуванні десяти інституцій, а відповідно, наявності значного бюрократичного апарату. Останнє призвело до частого поєднання функцій кількох судових установ. З огляду на те, що Генеральний військовий суд був найвищою судовою інстанцією, а одночасно апеляційним та касаційним органом, він унікав вирішення адміністративних, кримінальних чи цивільних справ, більшість справ вирішувалася у полкових судах, а ті будучи контролюючим органом для сотенних, міщанських, магістратських та ратушних судів, переймали на себе їхні функції. Однак на початок XVIII ст. функції цих судових інституцій знову було розмежовано (Пашук, 1961: 17–18).

Стосовно специфіки системи судочинства впродовж першого етапу, то в її основі знаходилися звичаєві норми, властиві для козацького побуту та відносин. Це мало як позитивні, так і негативні наслідки. Позитивом можна вважати демократичність і відкритість судових рішень і засідань. Негативом – суд одночасно був інстанцією, що виносила і виконувала вирок. У разі, якщо не було оскарження рішення суду, суд, що виносив вирок, одразу його і виконував (Журавель, 2014: 83). Фізичне покарання, вигнання з міста чи смертна кара належали до категорій вироків, які не підлягали оскарженню і виконувалися негайно. Останнє було причиною того, що саме полкові суди вирішували більшість судових справ Гетьманщини.

Черговим етапом у розвитку українського судоустрою періоду Гетьманщини є Конституція П. Орлика 1710 р., що стала першим нормативним актом у світовій історії, у якому чітко розмежовано і незалежно три гілки влади. Безпосередньо регулювання судової влади визначалося у розділі VII, яка змістовно була досить короткою і малоінформативною. Загалом, визначалося, що судова влада належить Генеральному суду, який не підпорядковується гетьману (до цього часу саме гетьман перебував на вершині судової влади). Відповідно до Конституції 1710 р. гетьман міг бути підсудним так само, як і члени генеральної козацької старшини чи урядовці (Бедрій, 2008: 4). На думку А. Козаченка, таке регулювання судової влади було ознакою запровадження принципу незалежності судової гілки влади (Козаченко, Матях, 2011: 12). На жаль, через відсутність прикладів реального застосування норм і положень Конституції 1710 р. складно судити про дієвість задекларованого. З огляду на те, що відсутні реальні судові рішення стосовно гетьмана, можна припустити, що «авторитет» останнього переважав правові норми, закріплені у Конституції. Генеральний суд по факту переймав на себе всі судові повноваження гетьмана, при цьому у Конституції не було жодних вказівок, хто і за яким принципом вибирався до складу Генерального суду, і чи посади суддів взагалі були виборними.

Особливістю Конституції 1710 р. було і те, що, встановивши повноваження та сферу дії Генерального суду, жодної уваги не приділялося місцевим судам, а також системі судочинства. Це дає підстави стверджувати, що незмінною залишалася існуюча, побудована на звичаєво-писаному праві система судочинства.

Незважаючи на те, що Конституція 1710 р. не отримала практичної реалізації, адже плани П. Орлика стосовно відновлення влади Гетьманщини на Правобережній Україні зазнали невдачі, вона стала прикладом зрілості державних ідей українців, у яких система судоустрою розглядалася як окрема і незалежна гілка державної влади. Фактично одночасно з цими процесами у самій Гетьманщині розпочинаються процеси поступової інкорпорації органів влади Російської імперії. Хоч обмеження повноважень гетьмана і старшини розпочалося ще з Березневих статей 1654 р., перші спроби підпорядкування системи судоустрою відбулися у 1722 р., коли було створено колективний орган – Малоросійську колегію. Дублюючи функції та повноваження гетьмана, якого імперська влада заборонила вибирати, Малоросійська колегія була найвищим органом судочинства, а її дії визначалися не нормами права, а політичною ситуацією та волею імператора. Слід зауважити, що серед українських учених популярною є думка про офіційну імплементацію російського права з моменту укладання гетьманом Д. Апостолом «Рішительних пунктів» (22 серпня 1728 р.) (Путро, 1988: 68). Власне, у розділі 20 цього нормативного акта вказувалося на необхідності перекладу російською чинних в Україні нормативних актів (Дегтярьов, 2016: 13). Але, на нашу думку, досить важко визначити конкретну дату чи подію, з яких можна почати відлік процесу заміщення українських судових практик російськими імперськими. Напевно, можна сказати, що втручання представників російської адміністрації у судочинство Гетьманщини стало активізуватися після подій 1708–1709 рр. На нашу думку, переломним моментом у процесі русифікації судочинства Гетьманщини можна вважати дату смерті І. Скоропадського, адже навіть К. Розумовський у одному зі своїх розпоряджень указував на необхідності відновлення судового устрою та судочинства, що сформувалися за Б. Хмельницького і були ліквідовані після смерті І. Скоропадського (Черкаський, 1927: 760).

Загалом, упродовж 1722–1760 р., окрім негативу, пов'язаного з посиленням імперського тиску на судострій Гетьманщини, були і позитивні моменти, а саме затвердження у 1743 р. першої кодифікованої збірки козацького права «Права, за якими судиться малоросійський народ» (Права..., 1997). Хоч ця збірка була кодифікована за ініціативи російського уряду, її джерелом були норми козацького права, які діяли в побуті та системі судочинства Гетьманщини з середини XVII ст. Загалом, для цього періоду було властивим поширення російських норм права як у систему організації судової влади, так і саму систему судочинства. Характерною і закономірною була часткова втрата традиційних підходів до організації судоустрою, а також переважання каральних методів у судочинстві.

Впродовж 1760–1764 рр. відбулися, на нашу думку, найбільш важливі реформи у системі судочинства Гетьманщини. Ініціатором реформ виступив гетьман К. Розумовський, а зміст реформ повторював задекларовані в Конституції 1710 р., хоча обмежував незалежність судової гілки влади. Загалом, проведені у два етапи реформи мали на меті «європеїзувати» систему судоустрою та судочинства Гетьманщини, а за окремими нормами навіть випереджали прийняті на той час підходи, адже суд позбавлявся станових ознак.

Головною специфікою судової реформи К. Розумовського, започаткованої виданням гетьманського універсалу «Про реорганізацію діяльності Генерального військового суду» 17 листопада 1760 р., була трансформація Генерального військового суду, який мав складатися з дванадцяти чоловік – двох генералів та десяти виборних представників від полків (Путро, 1993: 56). Це була найвища судова інституція у Гетьманщині, яка, окрім безпосереднього здійснення судівництва, вирішення апеляційних скарг, слідувала за ефективністю та правомірністю діяльності судів нижчої інстанції (Черкаський, 1927: 763–764). Цікавою нормою було надання права суддям Генерального військового суду здійснювати прокурорський нагляд та слідувати за дотриманням і виконанням вироків. Як справедливо зауважує І. Черкаський, такий підхід не був новим, а запозичувався з правової системи Польсько-Литовської держави, де у XVI ст. існував Трибунальний суд, члени якого були виборні (Черкаський, 1927: 765).

Стосовно судів нижчої інстанції, то їх правовий статус і функції визначалися виданим 19 листопада 1763 р. гетьманським універсалом. Останній передбачав існування полкових судів (два в кожному полку), земського і двох підкоморських судів (Мельник, 2014: 138). Наявність двох полкових судів мотивувалася необхідністю існування постійної судової інституції в полковому місті та у сотенному місті. У Ніжинському полку (був найбільший) було створено три полкові суди (Омельчук, 2012). Полкові суди займалися здійсненням судочинства у кримінальних та військових справах (Сиза, 2000: 67). Загалом було створено 20 судових повітів (Козинець, Конопля, 2015: 67).

Вирішення цивільних справ було прерогативою земських судів, члени яких вибиралися пожиттєво (суддя, підсудок, писар) та зобов'язувалися брати участь у судовому засіданні (Омельчук, 2012: 160). Найнижчою судовою інстанцією були підкоморські суди, члени яких призначалися гетьманом довічно. До компетенції цих судів входило вирішення так званих «межових спорів», тобто земельних питань та права власності на нерухоме майно (Пашук, 1967: 60). Цікаво, що після ліквідації Гетьманщини та реформи судочинства у Російській імперії земські та підкоморські суди у 1782 р. були ліквідовані, тільки гродські (полкові) суди продовжували функціонувати.

Другий етап судової реформи К. Розумовського розпочався у 1763 р., коли почалося формування місцевих органів судочинства та обмежено частково повноваження Генерального військового суду. Останній втратив статус судової інстанції для козацької старшини. Натомість відбулося практичне зрівняння усіх громадян стосовно судового підпорядкування (Черкаський, 1927: 777). Такий крок був вкрай позитивним. Однак спостерігалися і певні рудименти, а саме за гетьманом зберігався статус вищої апеляційної інстанції, також єдиний судовий підпорядкованості не підлягали міщани. Останній критерій був закономірним з огляду на існування міст з Магдебурзьким правом, а отже, і міським правом на здійснення судочинства. Суб'єктивним, на наш погляд, було повернення у судочинстві до норм Литовських статутів, притому, що чинними були «Права, за якими судиться малоросійський народ».

На жаль, судова реформа, так само, як норми, задекларовані в Конституції 1710 р., не реалізовувалися практично, адже у 1764 р. було ліквідовано автономію Гетьманщини та розпочато процес утвердження російського адміністративного апарату на території України.

Закономірно, що після ліквідації інституту гетьманства у 1764 р., полково-сотенного устрою Гетьманщини, розпочався процес ліквідації усіх ознак автономії, зокрема системи судоустрою та судочинства і запровадження російських. Інкорпораційна політика Російської імперії передбачала повне включення українських земель до складу імперії як в адміністративному, так і в правовому аспектах.

Після ліквідації у 1781 р. полково-сотенного устрою та запровадження поділу на губернії розпочався процес ліквідації судової системи Гетьманщини та запровадження російської – станової. Загальною характерною рисою російської системи права, що кардинально відрізняла її від української, було існування десятків і сотень нормативно-правових актів, які не були жодним чином кодифіковані. На кінець XVIII ст. у Російській імперії одночасно функціонувало понад 10 тисяч нормативно-правових актів, більша частина з яких не підлягала застосуванню, а інші іноді прямо суперечили один одному (Сотникова, 2018: 68).

Характеризуючи судову систему, зазначимо, що вона ґрунтувалася на принципах нового адміністративно-територіального поділу та передбачала існування у губернії верховного земського суду (Томсинов, 2016: 3). За аналогією із полковими судами Гетьманщини, згідно з реформою 1763 р., у територіально великих губерніях могли існувати кілька земських судів, а в окрузі існували нижчі земські суди. Верхній земський суд за своїм статусом був апеляційною і ревізійною інстанціями стосовно рішень повітових судів (Ільїн, 2016: 25). У цих судах існувало два окремі департаменти, які займалися відповідно кримінальними і цивільними справами. Інституційно верхній земський суд був закритою інституцією і безпосередньо підпорядковувався імперській владі, адже його керівник-суддя призначався безпосередньо імператором. Однак з часом склалася практика, що верхній земський суд вирішував цілий спектр справ: скарги і суперечки дворян, цивільні та кримінальні спори, земельні, майнові справи та ін. Така система була надзвичайно складною, адже суди вирішували увесь спектр справ, що вело до збільшення часових рамок вирішення спорів, бюрократизму і тяганини.

З огляду на це у 1797 р. верховні земські суди були ліквідовані, а нижчі земські суди, згідно з імператорським указом 1796 р., були перейменовані, «земські суди» поєднували як судові, так і поліцейські функції. Остаточою правилом поєднання судами судових і поліцейських функцій було закріплене Положенням про земську поліцію від 3 червня 1837 р. (Томсинов, 2016: 4). Земські суди стали вищою судовою інстанцією і вирішували більшість судових спорів, які переходили їм на розгляд. Недоліком земських судів було те, що вони забезпечували потреби і вирішували судові спори виключно дворянського прошарку, а отже, були закритими для широких верств суспільства (Лонская, 2000: 29).

Нижчою судовою ланкою були повітові суди, які склалися з одного судді та двох присяжних засідателів, які обіймали ці посади впродовж трьох років (Томсинов, 2016: 5). Створенням повітових судів, на думку О. Ільїна, імперська влада дала можливість місцевому дворянству взяти судову владу на місцях під свій контроль (Ільїн, 2016: 25). Цей крок був швидше політичним і мав на меті забезпечити підтримку дворянства. На практиці суддів призначав губернатор, а більшість справ, які розглядалися у повітових судах, підлягали оскарженню у вищих судових інстанціях.

У містах функціонували міські суди, які не підлягали юрисдикції повітових судів, що було одним із позитивних елементів в умовах станової системи судочинства. Однак з початку 1840-х років імперська влада почала наступ на незалежність міського судочинства шляхом формування окремих судових інституцій у повітових містах. Суттєвою поступкою у бік дворянства стало обмеження судових повноважень міських судів, які не могли вирішувати питання, пов'язані зі скаргами проти вищих прошарків суспільства.

Дієвою ланкою в системі міського судочинства був губернський магістрат (діяв у губернському місті або у найбільших містах губернії). У цьому суді подібно до вищого земського суду діяло два департаменти – кримінальних і цивільних справ (Ільїн, 2016: 25).

Найнижча судова ланка була представлена сільськими судами, які поділялися на сільські та волосні суди. Останні були аналогом домашнього суду і вирішували здебільшого саме сімейні конфлікти (Томсинов, 2016: 11).

Окремим місцем у системі російського судочинства, що реалізовувалося на українських землях, були так звані «совісні суди». Їх поширення в Російській імперії розпочалося в часи правління Катерини II і розцінювалося як можливість утвердження імперської влади. Особливої популярності «совісні суди» набули у першій чверті XIX ст. та вирішували питання, що стосувалися земельних, сімейних, майнових відносин, а також формально вирішували питання «свавілля влади стосовно цивільного населення» (Шандра, 2011).

Деяко пізніше, з огляду на політичну ситуацію, російська система судочинства набула поширення на Правобережжі. Тільки після другого поділу Речі Посполитої і включення Правобережжя Катерина II у 1792 р. видала інструкцію з вимогою заміни польських судів на російські (Стецюк, 2013: 223). Згодом були відкриті губернські палати кримінальних судів у новостворених Волинській, Брацлавській та Подільській губерніях (Шевчук, 2012: 132).

Таким чином, упродовж середини XVII – кінця XVIII ст. судоустрій та система судочинства пройшли тривалу еволюцію – від процесів інституційного оформлення до інкорпорації російським правом. Специфікою судової системи Гетьманщини було дотримання звичаєвих норм. Це насамперед відображалось на демократичному характері системи судочинства. У 1710 р. з прийняттям Конституції П. Орлика вперше в світовій історії було закріплено принцип незалежності трьох гілок влади. Реформами К. Розумовського 1760–1763 рр. було не тільки розпочато процес європеїзації системи судочинства, а й запроваджено принцип загальної підсудності, а отже, рівності всіх громадян перед судом. Тільки після ліквідації Гетьманщини у 1764 р. продовжився незворотний процес імплементації російського імперського законодавства на українські землі. Судова система Гетьманщини продемонструвала не тільки свою життєздатність, а й потенціал до трансформації й удосконалення, а також новаторства у плані конституційного оформлення.

Список використаних джерел:

1. Бедрій Р.Б. Розподіл влад за Конституцією Пилипа Орлика. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2008. Вип. 3. С. 1–6.
2. Бондаренко Д.Г. Полковий суд у системі загальних козацьких судів Війська Запорізького в другій половині XVII–XVIII ст. *Актуальні проблеми держави і права*. № 48, 2009. С. 167–170. URL: <http://www.apdp.in.ua/v48/30.pdf>.
3. Дегтярьов С.І. Українське судочинство наприкінці XVII – у XVIII ст. та впливи на нього російських судових практик. *Гілея: науковий вісник*. 2016. Вип. 104. С. 11–18.
4. Журавель М.В. Перегляд та виконання судових рішень у Гетьманщині в другій половині XVII століття. *Ринкова економіка: сучасна теорія і практика управління*. 2014. Т. 1, Вип. 1. С. 191–196. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/restru_2014_1_1_26.
5. Ільїн О.В. Судова система на українських землях у складі Російської імперії в 1781–1796 рр. *Право і Безпека*. 2016. № 1. С. 24–28. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2016_1_6.
6. Козаченко А., Матях В.М. Гетьман в еміграції Пилип Орлик: історико-історіографічний портрет політика. *Український історичний журнал*. 2011. № 4. С. 116–131.
7. Козинець О.Г., Конопля Я.Ю. Судова реформа Кирила Розумовського. *Проблеми громадянського поступу українського суспільства: філософсько-правові та соціально-психологічні аспекти* : міжнародна наук.-прак. конф. (21 січ. 2015 р., м. Чернігів). Чернігів, 2015. С. 65–70.
8. Лонская С.В. Мирова юстиция в России : монография. Калининград : КГУ, 2000. 215 с.
9. Мельник М.О. Судова реформа гетьмана К. Розумовського наприкінці XVIII ст. *Сіверщина в історії України*. 2014. Вип. 7. С. 137–139. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sviu_2014_7_32.

10. Омельчук В.В. Судова реформа 1760–1763 років: основні етапи та наслідки. *Наукові праці МАУП*. 2012. Вип. 2(33). С. 157–163.
11. Пашук А.Й. Організація судів на Україні в другій половині XVII ст. Харків : ХДУ, 1961. 47 с.
12. Пашук А.Й. Суд і судочинство на Лівобережній Україні в XVII–XVIII ст. Львів, 1967. 179 с.
13. Права, за якими судиться малоросійський народ. 1743. НАН України, Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького, Ін-т укр. археології та джерелознав. ім. М.С. Грушевського / упоряд. К.А. Вислобоков; відп. ред. та авт. передм. Ю.С. Шемшученко. Київ : б.в., 1997. 547 с.
14. Путро А.И. Левобережная Украина в составе Российской империи во второй половине XVIII в. (Некоторые вопросы социально-экономического и общественно-политического развития). Киев : Выща шк. Головное изд-во, 1988. 142 с.
15. Путро О.І. Гетьман К. Розумовський і судова реформа на Україні-Гетьманщині. *Український археологічний щорічник. Нова серія*. Вип. 2. Т. 5. Київ : Наук. думка, 1993. С. 54–61.
16. Сиза Н. Суди і кримінальне судочинство України в добу Гетьманщини. Київ, 2000. 119 с.
17. Сотникова М.Г. Судебная система России во второй половине XVIII в. *Инновационная наука*. № 5-2, 2018. С. 67–69. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/sudebnaya-sistema-rossii-vo-vtoroy-polovine-xviii-v>.
18. Стецюк Б.Р. Процесуальне право в Україні: тисяча років історії (X ст. – 20-ті рр. XX ст.). Харків : Діа плюс, 2013. 560 с.
19. Томсинов В.А. Судебная система Российской империи в XVIII – первой половине XIX в. (по материалам законодательных актов). Статья первая. *Вестник Московского университета. Серия II. Право*, 2016. № 3. С. 3–24. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/sudebnaya-sistema-rossiyskoy-imperii-v-xviii-pervoy-polovine-xix-v-po-materialam-zakonodatelnyh-aktov-statya-pervaya>.
20. Черкаський І.Ю. Судові реформи гетьмана К.Г. Розумовського. *Ювілейний збірник на пошану Д.Й. Багалія*. Київ, 1927. С. 760–778. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/dlib/item/0000136>.
21. Шандра В. Совісні суди в Україні (остання чверть XVIII – середина XIX ст.). Київ : Інститут історії України НАН України. 2011. 266 с.
22. Шевчук А. Російське бачення судової системи на Правобережній Україні наприкінці XVIII ст. *Матеріали V Волинської міжнародної історико-краєзнавчої конференції*, 9–10 листоп. 2012 р. : зб. наук. пр. Житомир. держ. ун-т ім. І. Франка / редкол.: П.Ю. Саух та ін. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2012. С. 132–135.
23. Яковлів А. Українсько-московські договори XVII–XVIII ст. Варшава, 1934. 52 с.

References:

1. Bedrii, R. (2008). Rozpodil vlad za Konstytutsiieiu Pylypa Orlyka. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. Vyp. 3. S. 1–6 [in Ukrainian].
2. Bondarenko, D. (2009). Polkovyi sud u systemi zahalnykh kozatskykh sudiv Viiska Zaporizkoho v druhii polovyni XVII–XVIII st. *Aktualni problemy derzhavy i prava*. No. 48. S. 167–170. Retrieved from: <http://www.apdp.in.ua/v48/30.pdf> [in Ukrainian].
3. Dehtiarov, S. (2016). Ukrainse sudochynstvo naprykintsi XVII – u XVIII st. ta vplyvy na noho rosiiskyykh sudovykh praktyk. *Hileia: naukovyi visnyk*. Vyp. 104. S. 11–18 [in Ukrainian].
4. Zhuravel, M. (2014). Perehliad ta vykonannya sudovykh rishen v Hetmanshchyni v druhii polovyni XVII stolittia. *Rynkova ekonomika: suchasna teoriia i praktyka upravlinnia*. T. 1, Vyp. 1. S. 191–196. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/rectpu_2014_1_1_26 [in Ukrainian].
5. Ilin, O. (2016). Sudova systema na ukrainskykh zemliakh u skladi Rosiiskoi imperii v 1781–1796 rr. *Pravo i Bezpeka*. No. 1. S. 24–28. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2016_1_6 [in Ukrainian].
6. Kozachenko, A., Matiakh, V. (2011). Hetman v emihratsii Pylyp Orlyk: istoryko-istoriohrafichnyi portret polityka. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. No. 4. S. 116–131 [in Ukrainian].
7. Kozynets, O., Konoplia, Ya. (2015). Sudova reforma Kyryla Rozumovskoho. *Problemy hromadianskoho postupu ukrainskoho suspilstva: filozofsko-pravovi ta sotsialno-psykholohichni aspekty*. Mizhnarodna nauk.-prak. konf. (21 sich. 2015 r., m. Chernihiv). Chernihiv, S. 65–70 [in Ukrainian].
8. Lonskaja, S. (2000). Mirovaja justicija v Rossii: monografija. Kaliningrad: KGU, 215 s. [in Russian].
9. Melnyk, M. (2014). Sudova reforma hetmana K. Rozumovskoho naprykintsi XVIII st. *Sivershchyna v istorii Ukrainy*. 2014. Vyp. 7. S. 137–139. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sviu_2014_7_32 [in Ukrainian].
10. Omelchuk, V. (2012). Sudova reforma 1760–1763 rokiv: osnovni etapy ta naslidky. *Naukovi pratsi MAUP*. Vyp. 2(33). S. 157–163 [in Ukrainian].
11. Pashuk, A. (1961). Orhanizatsiia sudiv na Ukraini v druhii polovyni XVII st. Kharkiv: KhDU, 47 s. [in Ukrainian].
12. Pashuk, A. (1967). Sud i sudochynstvo na Livoberezhnii Ukraini v XVII–XVIII st. Lviv. 179 s. [in Ukrainian].
13. Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 (1997) / НАН України, Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького, Ін-т укр. археології та джерелознав. ім. М. С. Грушевського; упоряд. К.А. Вислобоков; відп. ред. та авт. передм. Ю.С. Шемшученко. Київ: б.в., 547 с. [in Ukrainian].
14. Putro, A. (1988). Levoberezhnaja Ukraina v sostave Rossijskogo gosudarstva vo vtoroj polovine XVIII v. (Nekotorye voprosy social'no-jekonomicheskogo i obshhestvenno-politicheskogo razvitija). Kyiv: Vyshha shk. Golovnoe izd-vo, 142 s. [in Russian].
15. Putro, O. (1993). Hetman K. Rozumovskyy i sudova reforma na Ukraini-Hetmanshchyni. *Ukrainskyi arkhheografichnyi shchorichnyk. Nova seriia*. Vyp. 2. T. 5. Kyiv: Nauk. dumka. S. 54–61 [in Ukrainian].

16. Syza, N. (2000). Sudy i kryminalne sudochynstvo Ukrainy v dobu Hetmanshchyny. Kyiv. 119 s. [in Ukrainian].
17. Sotnikova, M. (2018). Sudebnaya sistema Rossii vo vtoroy polovine XVIII v. *Innovacionnaya nauka*. No. 5-2. S. 67–69. Retrieved from: <https://cyberleninka.ru/article/n/sudebnaya-sistema-rossii-vo-vtoroy-polovine-xviii-v> [in Russian].
18. Stetsiuk, B. (2013). Protseualne pravo v Ukraini: tysiacha rokiv istorii (X st. – 20-ti rr. XX st.). Kharkiv: Dysa plius. 560 s. [in Ukrainian].
19. Tomsinov, V. (2016). Sudebnaya sistema Rossijskoj imperii v XVIII – pervoy polovine XIX v. (po materialam zakonodatel'nyh aktov). Stat'ja pervaya. *Vestnik Moskovskogo universiteta*. Serija 11. Pravo. No. 3. S. 3–24. Retrieved from: <https://cyberleninka.ru/article/n/sudebnaya-sistema-rossiyskoj-imperii-v-xviii-pervoy-polovine-xix-v-po-materialam-zakonodatelnyh-aktov-statya-pervaya>. [in Russian].
20. Cherkaskyi, I. (1927). Sudovi reformy hetmana K.H. Rozumovskoho. Yuvileinyi zbirnyk na poshanu D.I. Bahaliia. Kyiv. S. 760–778. Retrieved from: <http://irbis-nbuv.gov.ua/dlib/item/0000136>. [in Ukrainian].
21. Shandra, V. (2011). Sovisni sudy v Ukraini (ostannia chvert XVIII – seredyna XIX st.). Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. 266 s. [in Ukrainian].
22. Shevchuk, A. (2012). Rosiiske bachennia sudovoi systemy na Pravoberezhnii Ukraini naprykintsi XVIII st. *Materialy V Volynskoi mizhnarodnoi istoriko-kraieznavchoi konferentsii*, 9–10 lystop. 2012 r.: zb. nauk. pr. Zhytomyr. derzh. un-t im. I. Franka / redkol.: P.Yu. Saukh ta in. Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU im. I. Franka. S. 132–135.
23. Iakovliv, A. (1934). Ukrainsko-moskovski dohovory XVII–XVIII st. Varshava. 52 s. [in Ukrainian].

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2020.3.1.20>

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЩОДО КОМПЛЕКСНОГО ТА ІНШИХ ВИДІВ МЕДИЧНИХ ОГЛЯДІВ СПІВРОБІТНИКІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ

Лілія Бобрішова

аспірант

Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (Дніпро, Україна)

ORCID ID: 0000-0001-8258-7084

Анотація. У статті аналізується законодавча база з питань проходження різних видів медичних оглядів поліцейськими. Висвітлено категорії поліцейських, які підлягають медичним оглядам (чинні працівники поліції, у відставці, кандидати до лав Національної поліції, до закладів вищої освіти при Міністерстві внутрішніх справ України). Вказується, що згідно з чинним законодавством, поліцейські зобов'язані проходити комплексний медичний огляд (диспансеризацію), цільові медичні огляди, психофізіологічні обстеження і тестування, а також профілактичні періодичні наркологічні та психіатричні огляди. Розглядається питання завдань та функцій спеціальних медичних (військово-лікарських) комісій при МВС, причини та категорії поліцейських, щодо яких комісія здійснює власні повноваження. Йдеться про правила комплексного медичного огляду, в яких закладах він має проводитись (наявність певних стандартів та вимог), періодичність профілактичного медогляду. Визначаються також згідно з наявною правовою базою основні аспекти проходження обов'язкового наркологічного та психіатричного періодичних медичних оглядів (наводиться періодичність та специфіка для окремих категорій поліцейських). Акцитується увага також на проходженні поліцейськими лікарської експертизи, яку проводять лікарські комісії. Також у дослідженні йдеться про деякі наявні суперечності, неточності у нормативно-правових актах, що врегульовують вказані питання. Зроблено висновок, що у сфері медичного забезпечення поліцейських є практика низки медичних обстежень, які проводяться періодично, внаслідок того, що така професія передбачає покладення на поліцейського важливих обов'язків (у тому числі уособлення однієї з ознак держави у вигляді виключного права застосування до громадян сили примусу). Згідно з чинною нормативно-правовою базою, поліцейські мають проходити комплексний медичний огляд (диспансеризацію) щороку, за потреби цільові медогляди й психофізіологічні обстеження і тестування. Нормативно-правова база визначає категорії осіб, які мають проходити такі огляди. Разом із тим деякі підзаконні акти вже не відповідають сучасним змінам, які відбулись протягом останніх років, і потребують внесення змін або прийняття нових підзаконних актів, які б регулювали, наприклад, питання проведення наркологічних та психіатричних оглядів у системі МВС.

Ключові слова: комплексний профілактичний медичний огляд, обов'язковий періодичний психіатричний огляд, обов'язковий профілактичний наркологічний огляд, лікарські комісії, Національна поліція.

ADMINISTRATIVE AND LEGAL PRINCIPLES REGARDING COMPREHENSIVE AND OTHER TYPES OF MEDICAL EXAMINATIONS OF NATIONAL POLICE EMPLOYEES

Liliia Bobrishova

Graduate Student

Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs (Dnipro, Ukraine)

ORCID ID: 0000-0001-8258-7084